

Omawiana publikacja informuje w sposób rzetelny i kompetentny o tak istotnych zagadnieniach zarówno od strony historycznej, jak i z punktu widzenia koncepcji religijnych. Została napisana jasno i niezwykle interesująco. Aby nie zakłócać toku narracji, niektóre elementy dyskusji naukowej wraz z podstawową literaturą przedmiotu umieścił autor poza zasadniczym tekstem, jako oddzielne uwagi odpowiednio do poszczególnych rozdziałów. Bezspornie książka ta w kompetentnym przekładzie przydatna byłaby również czytelnikowi polskiemu.

Kraków

JOACHIM ŚLIWA

IZAK CORNELIUS, *The Iconography of the Canaanite Gods Reshef and Ba'al. Late Bronze and Iron Age I Periods (c. 1500—1000 BCE)*. University Press Fribourg Switzerland, Vandenhoeck & Ruprecht Göttingen 1994 [Orbis Biblicus et Orientalis, 140], ss. 298, tab. 52+2, il. 63

Przedstawienia uchwytnie na miniaturowych płaszczyznach amuletów pieczętnych stanowią doskonały materiał do studiów ikonograficznych, pozwalających wniknąć w świat wyobrażeń epoki późnego brązu i wczesnej epoki żelaza (ok. 1500—1000 przed Chr.). Właśnie dzieła gliptyki z tego okresu stanowią punkt wyjścia w badaniach podjętych przez autora omawianej publikacji (dr Cornelius jest wykładowcą Uniwersytetu w Stellenbosch, Południowa Afryka). Oczywiście całą bazę źródłową autor poszerzył również o inne zabytki, choćby egipskie stele i zabytki drobnej plastyki, dający pełny *corpus* odnośnych przedstawień (w tym również niedawno opublikowane skarabeusze ze zbiorów krakowskich, por. katalog, nr BM 51 oraz BM 61).

Wizerunki obu kananejskich bóstw mają istotne cechy wspólne i do tej pory brak było wyraźnych kryteriów pozwalających na ich zdecydowaną identyfikację. Ich przedstawienia należą do kategorii bóstw oddawanych w pozie rażenia przeciwnika lub wroga, z jednym ramieniem uniesionym do zadania ciosu. W kontekście pracy znalazły się też zagadnienia dotyczące przedstawień bóstw stojących na zwierzętach (gazela, lew, koń, byk), czy też oddanych jako pogromcy potworów (np. Baal-Set walczący z wężem).

Sumując krótko rezultaty uzyskane przez autora tej wzorcowej pracy stwierdzić można, iż Reszeffa przedstawiano jako sylwetkę stojącego wojownika z tarczą w lewej ręce i wznoszącego prawą do zadania ciosu. Natomiast Baal dzierży w dłoni roślinę (czasem jego uskrzydłona sylwetka stoi na lwie). Reszeff uważany był za opiekuna poszczególnych jednostek, szukających jego pomocy; w przypadku zaś Baala istotną rolę odgrywały powiązania kosmiczne oraz związki z władcą.

Kraków

JOACHIM ŚLIWA

FIONA V. RICHARDS, *Scarab Seals from a Middle to Late Bronze Age Tomb at Pella in Jordan* [Orbis Biblicus et Orientalis, 117], Universitätsverlag Freiburg Schweiz oraz Vandenhoeck & Ruprecht Göttingen 1992, ss. 138, tabl. XIII

W trakcie badań wykopaliskowych prowadzonych w Pelli (Dekapolis) przez Uniwersytet w Sydney odsłonięto w rejonie XI interesujący grób

skalny (Nr 62) złożony z trzech komór oraz krótkiego dromosu, datowany na schyłek epoki środkowego brązu — początek epoki późnego brązu. Wyposażenie uległo niestety przemieszczeniu wskutek wielokrotnego użycia grobu (stwierdzono w nim szczątki co najmniej 150 osób) oraz działania wody, tym niemniej zasługuje ono na baczną uwagę. Autorka omawianej pracy skatalogowała 55 skarabeuszy i skaraboidów z omawianego znaleziska, sporo uwagi poświęcając analizie ikonograficznej wymienionych zabytków, odpowiadających stylistycznie II Okresowi Przejściowemu w Egipcie. Większość skarabeuszy wykonana została ze steatytu. Starannym opisom towarzyszą dokładne rysunki oraz fotografie (w obu przypadkach wykonane w dwukrotnym powiększeniu). W prezentowanym materiale na uwagę zasługują skarabeusze z imionami hyksoskich władców Auserre Apophisa, Nubserre oraz Kamosego (nr kat. 1—3), skarabeusze z wizerunkami nagiej bogini na powierzchni bazy (nr kat. 4—5) czy też zabytki ze znakami „anra” na bazach (nr kat. 23—26). Znaki tej ostatniej kategorii były już wielokrotnie przedmiotem rozmaitych dociekań i interpretacji. Odczytywano je m.in. jako imię władcy (Weil 1910), epitet „dar Re” (Petrie 1919) lub „opieka Re” (Petrie 1930), zaś zdaniem M. Murray (1949) zapewniać miały magiczną opiekę królewskiego imienia. Podobnego zdania był też A. Nicacci (1980), uważający jednak iż skarabeusze tego typu nie były używane jako pieczęcie, lecz jako amulety oddziałujące wskutek obecności tego imienia. Zdaniem E. Hornunga i E. Staehelin (1976) znaki „anra” łączyć należy z symboliką solarną (Re) i uważać za rodzaj ówczesnej „abrakadabry”. Przy okazji dodać należy, iż zagadnienie skarabeuszy z grupą znaków „anra” stanowi przedmiot rozprawy doktorskiej przygotowywanej przez autorkę na Uniwersytecie w Edynburgu.

Omawiana publikacja przyczynia się wyraźnie do wypełnienia luki w znajomości amuletów pięczeniowych z terenów Transjordanii. Do tej pory znacznie bardziej zaawansowane są studia nad materiałami ze znalezisk pochodzących z terenów izraelskich, co w znacznym stopniu było zasługą prof. Raphaela Giveona (1916—1985).

Kraków

JOACHIM ŚLIWA

RAPHAEL GIVEON, *Scarabas from Recent Excavations in Israel* [Orbis Biblicus et Orientalis, 83], Universitätsverlag Freiburg (Schweiz) oraz Vandenhoeck und Ruprecht Göttingen, 1988, SS. VII+114, liczne il. oraz 9 tabl. na końcu

Przedwczesna śmierć uniemożliwiła profesorowi Raphaelowi Giveonowi (1916—1985) zakończenie pracy, która absorbowała go w ostatnich latach. Dzięki jednak inicjatywie prof. Othmara Keela (Fribourg) pozostawione materiały zostały uzupełnione i przygotowane do druku przez Davida Warburtona i Christopa Uehlingera, oraz niezwykle starannie opublikowane, już jako tom poświęcony pamięci prof. Giveona. Jako publikacja tego typu została ona opatrzona zwięzłą biografią oraz wspomnieniem przygotowanym przez O. Keela (ss. 1—5, z portretem R. Giveona), a także pełną bibliografią R. Giveona, sporządzoną przez Naamę Azulay (ss. 7—15).

Podstawę omawianej pracy stanowi szczegółowy, starannie przygotowany katalog 122 zabytków, głównie skarabeuszy (a także kilku odcisków i amuletów), mogący stanowić wzorzec tego rodzaju publikacji. Większość zabytków pochodzi z regularnych badań wykopaliskowych prowa-